

KS. BOGDAN KRAWCZUK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

FILOZOFIA SERCA JAKO FUNDAMENT UKRAIŃSKIEGO KORDOCENTRYZMU MIĘDZY MISTYKĄ A RACJONALNOŚCIĄ

1. Wprowadzenie. 2. Geneza filozofii serca i jej znaczenie. 3. Mistyczny wymiar ukraińskiego kordocentryzmu. 4. Racjonalność i metafilozoficzny kontekst. 5. Filozofia serca jako kategoria tożsamości kulturowej. 6. Zakończenie

Słowa kluczowe: filozofia serca, kordocentryzm, mistyka i racjonalność, Pamfil Jurkiewicz, Hryhorij Skoworoda

1. WPROWADZENIE

Filozofia serca stanowi jeden z najoryginalniejszych i zarazem najbardziej niedocenianych fenomenów ukraińskiej tradycji filozoficznej. Jej geneza sięga głęboko w warstwy biblijno-patrystyczne, ale pełnię swojego rozwoju osiąga w epoce baroku i romantyzmu, a następnie zostaje poddana racjonalizacji i metafilozoficznym reinterpretacjom w XIX i XX w. Kategorie „serca” oraz „kordocentryzmu” nie są wyłącznie poetyckimi metaforami; stanowią one filozoficzne narzędzia opisu rzeczywistości duchowej człowieka, w których przenikają się mistyka i rozum, emocja i poznanie¹.

Już biblijne rozumienie serca wykracza daleko poza jego potoczne znaczenie jako siedliska uczuć. W Starym i Nowym Testamencie serce stanowi centrum duchowego życia człowieka, a także miejsce, w którym spotykają się poznanie, wola i afekt: „Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5, 8). Ta antropologia serca była następnie rozwijana przez ojców Kościoła, szczególnie w tradycji wschodniej, gdzie serce stawało się miejscem modlitwy i kontemplacji. Mistyczna tradycja hezychastyczna, rozwinięta m.in. przez Ewagriusza z Pontu, Makarego Egipskiego i Grzegorza Palamasa, podkreślała znaczenie zjednoczenia umysłu z sercem jako warunku poznania Boga i oczyszczenia osoby².

¹ Я. Гнатюк, *Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій*, Івано-Франківськ, Симфонія форте, 2010, 4.

² Tamże, 15.

W kulturze ukraińskiej idea ta znalazła szczególnie podatny grunt. W XVIII w. filozofia serca staje się jednym z centralnych motywów duchowości i myśli filozoficznej Hetmańszczyzny, zwłaszcza w dziełach Hryhorija Skoworody (1722–1794). Skoworoda uczynił z kategorii serca podstawę swojego egzystencjalno-mistycznego projektu. Filozofia Skoworody stanowi syntezę biblijnej duchowości, platońskiego idealizmu i osobistego doświadczenia religijnego; nie ma ona charakteru systemowego, lecz stanowi spójną antropologię, w której serce jest organem duchowego poznania, a zarazem miejscem objawienia prawdy³.

W XIX w., wraz z instytucjonalizacją filozofii akademickiej w imperium rosyjskim, ukraińska tradycja kordocentryczna zyskuje nowy wymiar racjonalny i metafizyczny. Szczególne znaczenie ma tutaj twórczość Pamfila Jurkiewicza (1827–1874) filozofa, profesora Uniwersytetu Moskiewskiego, który podjął próbę połączenia platońskiej teorii idei, kantowskiego krytycyzmu i chrześcijańskiej antropologii serca. Jurkiewiczowska koncepcja serca nie przeciwstawia się rozumowi, lecz zakłada ich jedność: serce integruje rozum, wolę i emocje, tworząc integralną strukturę osoby⁴.

W XX w. filozofia serca zostaje zreinterpretowana przez przedstawicieli emigracyjnej filozofii ukraińskiej, takich jak: Dmytro Czyżewski, Iwan Mirczuk i Jarosław Hnatiuk. Czyżewski jako pierwszy wprowadził termin *filozofia serca* do opisu ukraińskiej tradycji filozoficznej, podkreślając jej odrębność od zachodniego racjonalizmu i rosyjskiego mistycyzmu. Mirczuk i Hnatiuk uporządkowali tę tradycję typologicznie, wskazując różne jej wymiary: mistyczny, etyczny, kulturowy i metafizyczny⁵.

Wprowadzenie pojęcia kordocentryzmu do refleksji filozoficznej pozwala uchwycić specyfikę ukraińskiej myśli: jest to filozofia zakorzeniona w tradycji chrześcijańskiej, ale nie scholastyczna; mistyczna, ale nie antyracjonalna; emocjonalna, ale nie sentymentalna. Jej centrum stanowi przekonanie, że serce jest miejscem spotkania człowieka z transcendencją, a zarazem źródłem poznania i działania. Ukraiński kordocentryzm nie stanowi zamkniętego systemu doktrynalnego, lecz raczej styl myślenia i sposób doświadczania świata, który przenika zarówno literaturę, duchowość, jak i filozofię.

Współczesna refleksja nad filozofią serca staje przed kilkoma wyzwaniami badawczymi. Po pierwsze, konieczne jest przełamanie stereotypu, zgodnie z którym ukraińska tradycja filozoficzna ma charakter czysto emocjonalny i ludowy. Po drugie, należy pogłębić analizy źródeł patrystycznych i biblijnych, które stanowią teologiczno-antropologiczną podstawę kordocentryzmu. Po trzecie, niezbędne jest umiejscowienie filozofii serca w szerszym kontekście europejskim od platońskiego idealizmu po fenomenologię i hermeneutykę XX w. Po czwarte wreszcie, warto ukazać aktualność tej tradycji we współczesnej humanistyce, zwłaszcza w kontekście sporów o racjonalność, tożsamość i podmiotowość.

³ Г. Сковорода, *Твори*, Київ, Обереги, 1994, 14.

⁴ П. Юркевич, *Філософські твори, упоряд. і підгот. тексту А. Абрамов*, Москва, Правда, 1990, 37.

⁵ Гнатюк, 4.

Niniejszy artykuł zmierza do systematycznego przedstawienia filozofii serca jako fundamentu ukraińskiego kordocentryzmu. W pierwszej części zostanie przedstawiona geneza pojęcia serca oraz jego znaczenie w tradycji biblijno-patrystycznej i wczesnonowożytnej. Część druga poświęcona będzie mistycznym wykładniom kordocentryzmu w epoce baroku i romantyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem Skoworody. W trzeciej przeanalizuję racjonalizację i metafizyczne reinterpretacje koncepcji serca w XIX i XX w., zwłaszcza w myśli Jurkiewicza i jego następców. Ostatnia część ukaże filozofię serca jako kategorię tożsamości kulturowej, istotną do rozumienia ukraińskiej tradycji intelektualnej.

2. GENEZA FILOZOFII SERCA I JEJ ZNACZENIE

Geneza filozofii serca sięga najgłębszych warstw tradycji biblijnej i patrystycznej, w których pojęcie *serca* (gr. καρδιά) odgrywało centralną rolę w antropologii duchowej. W Biblii serce nie jest sferą uczuć w nowożytnym, psychologicznym sensie, lecz określa wewnętrzne centrum osoby, miejsce, w którym łączą się poznanie, wola, emocja i sumienie. W starotestamentowej tradycji mądrościowej i prorockiej serce jest przestrzenią objawienia i odpowiedzi nie tylko *czucia*, ale *rozumienia* i *pamiętania* dzieł Bożych⁶.

Ta biblijna antropologia serca została rozwinięta w tradycji patrystycznej, zwłaszcza w duchowości greckiej. U ojców Kościoła serce jest „duchowym miejscem” spotkania człowieka z Bogiem, a proces oczyszczenia (gr. κάθαρσις) serca jest niezbędnym warunkiem kontemplacji. Mistycy wczesnochrześcijańscy, tacy jak: Ewagriusz z Pontu i Makary Egipski, rozwijają ideę zjednoczenia umysłu z sercem aktu wewnętrznego skupienia, który umożliwia modlitwę nieustanną i poznanie duchowe. Grzegorz Palamas, systematyzując naukę, podkreślał, że serce jest zarówno miejscem fizycznym, jak i duchowym⁷. Ta złożona antropologia odróżnia się zarówno od dualizmu platońskiego, jak i od racjonalizmu kartezjańskiego: serce nie jest przeciwstawione intelektowi, lecz stanowi jego centrum i fundament.

Równolegle do tradycji biblijno-patrystycznej rozwija się w starożytności filozoficzna refleksja nad sercem jako centrum życia duchowego. W myśli platońskiej serce nie pełniło wprawdzie funkcji poznawczej, ale jego odpowiednik – część θυμός – stanowił istotny element struktury duszy, pośredniczący między rozumem (gr. λόγος) a popędami (gr. επιθυμία). W stoicyzmie natomiast serce (gr. ἡγεμονικόν) było rozumiane dosłownie jako ośrodek duszy i rozumu, fizjologicznie umiejscowiony w piersi, będący miejscem, w którym „myśl się dzieje”. Chrześcijaństwo przejęło część tej terminologii, przekształcając ją w duchowym kierunku: intelekt staje się *sercowy*, a serce zyskuje rangę poznawczą i teologiczną⁸.

Kluczową rolę w rozwoju idei serca odegrał hezychazm – nurt duchowości prawosławnej ukształtowany w Bizancjum od IV do XIV w. Hezychazm, od gr. ἡσυχία

⁶ Tamże, 19.

⁷ G. Palamas, *Triady w obronie świętych hezychastów*, tłum. I. Zogas-Osadnik, Wrocław, Theos-Logos, 2019, 127.

⁸ Tamże, 477.

(cisza, spokój), kładł nacisk na praktykę modlitwy nieustannej i czujności duchowej (gr. νήπις). Jego celem było zjednoczenie umysłu i serca w akcie modlitwy, prowadzące do kontemplacji Boga i przebóstwienia (gr. θέωσις). W praktyce hezychastycznej modlitwa Jezusowa (*Panie Jezu Chryste, Synu Boży, zmiłuj się nade mną*) była powtarzana w rytmie oddechu, w skupieniu w okolicy serca nie w sensie symboliczno-poetyckim, ale fizjologicznym i duchowym. Uważano, że to właśnie w sercu człowiek jednoczy się z Bogiem całym sobą, a umysł „zstępuje” do serca, aby osiągnąć wewnętrzną jedność i kontemplację⁹.

Recepcja tradycji hezychastycznej na Rusi Kijowskiej rozpoczęła się już w XI–XII w. wraz z tłumaczeniami literatury patrystycznej na język cerkiewnosłowiański. Teksty niosły na grunt słowiański pojęcie serca z Paterików oraz później z Dobrotolubija (rosyjskiego odpowiednika Philokalii) jako duchowego centrum. W monasterach kijowskich, nowogrodzkich praktyki hezychastyczne stały się integralną częścią życia duchowego. W ten sposób pojęcie serca przeniknęło do języka religijnego, literatury hagiograficznej oraz kazań i homilii. To właśnie w tej epoce kształtuje się duchowy klimat, który w późniejszych wiekach umożliwi wykształcenie się ukraińskiego kordocentryzmu¹⁰.

To mistyczne dziedzictwo nie pozostało zamknięte w murach monasterów, lecz przeniknęło do szerszej kultury religijnej i filozoficznej. Ukraiński barok XVII–XVIII w., będący syntezą duchowości bizantyjskiej, scholastyki łacińskiej i rodzimych tradycji literackich, przyswoił hezychazm w sposób oryginalny, czyniąc z serca centralny motyw duchowości i symboliki religijnej. Kaznodzieje i poeci barokowi, tacy jak: Łazarz Baranowicz, Antoni Radziwiłowski czy Dymitr Tuptało, rozwijali obraz serca jako przestrzeni skruchy, przemiany i kontemplacji. W ich homiliach pojawiają się często motywy „kamienno” i „miękkiego” serca, „płaczu serca” oraz „wejścia Boga do serca” bezpośrednio zaczerpnięte z tradycji biblijno-hezychastycznej¹¹.

Warto podkreślić, że w ukraińskim baroku mistyka serca nie była przeciwstawiana rozumowi czy nauce, lecz raczej stanowiła ich fundament. Retoryka barokowa, oparta na symbolice i alegorii, traktowała serce jako przestrzeń wewnętrznego doświadczenia, w której poznanie rozumowe nabiera głębi i sensu duchowego. Barokowe traktaty moralne i ascetyczne nie ograniczały się do apeli emocjonalnych; były to często subtelne analizy procesu wewnętrznego nawrócenia, inspirowane zarówno patrystyczną psychologią duchową, jak i scholastyczną teorią cnót¹².

3. MISTYCZNY WYMIAR UKRAIŃSKIEGO KORODOCENTRYZMU

Ukraińska duchowość barokowa, przeniknięta symboliką serca, stanowi bezpośrednio zaplecze kulturowe późniejszej filozofii Hryhorija Skoworody. To właśnie

⁹ J. Naumowicz, *Filokalia. Szkoła modlitwy wschodnich Ojców Kościoła*, Warszawa, Fronda, 2023, 101–102.

¹⁰ M.T. Handzel, *Hryhorija Sawycza Skoworody (1722–1794) teoria poznania samego siebie*, praca doktorska, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2013, 37.

¹¹ А. Макаров, *Світло українського бароку*, Київ, Мистецтво, 1994, 92.

¹² Tamże, 99.

w tym okresie serce zostaje w pełni osadzone zarówno w języku religijnym, jak i w antropologii kulturowej oraz staje się kategorią jednocześnie mistyczną i intelektualną. Dzięki temu tradycja kordocentryczna, gdy pojawi się w pełnej formie u Skoworody, nie będzie czymś egzotycznym ani przypadkowym, lecz logicznym zwieńczeniem wielowiekowego rozwoju idei¹³.

Skoworoda rozwija ideę serca jako duchowego centrum człowieka w sposób zarówno zakorzeniony w tradycji patrystycznej, jak i radykalnie osobisty. Jego podstawowe rozróżnienie na „człowieka zewnętrznego” i „człowieka wewnętrznego” nawiązuje do biblijnej i hezychastycznej antropologii, ale zostaje pogłębione o wątki egzystencjalne i moralne.

W przeciwieństwie do racjonalizmu zachodnioeuropejskiego, który kładł nacisk na poznanie pojęciowe i intelektualne, Skoworoda uważa serce za organ poznania duchowego. To w sercu człowiek rozpoznaje swoją „drugą naturę” – świat wewnętrzny, w którym odbija się boski porządek rzeczywistości. Stwierdza w jednym z dialogów: *Серце есть зеркало, в котором отражается истина, если оно чисто* (Serce jest zwierciadłem, w którym odbija się prawda, jeśli jest czyste, *tłum. własne*). Tym samym Skoworoda rozwija poznawczą funkcję serca, łącząc ją z etycznym wymogiem oczyszczenia i moralnego nawrócenia. Prawda nie jest dana intelektowi jako abstrakcyjny obiekt, lecz ukazuje się sercu oczyszczonemu i skupionemu¹⁴.

Filozofia serca Skoworody jest nierozzerwalnie związana z jego koncepcją *спорідненої праці* (powołania, „zgodnej pracy”), według której szczęście człowieka polega na odnalezieniu takiego sposobu życia i działania, który odpowiada jego wewnętrznej naturze, czyli sercu. Serce nie tylko poznaje, ale też pragnie i wybiera, jest źródłem decyzji moralnych i egzystencjalnych. Prawdziwe życie polega na zgodzie z własnym sercem, które odbija Boski ład świata. Skoworoda przeciwstawia temu życie *zewnątrzne*, kierowane konwencją, opinią społeczną i żądzą bogactwa, życie, które prowadzi do duchowej pustki i niespełnienia¹⁵.

Skoworoda jest myślicielem głęboko zakorzenionym w Biblii, ale jego lektura Pisma ma charakter egzystencjalny i alegoryczny. Nie interesuje go egzegeza historyczno-filologiczna, lecz duchowy sens tekstu, który odnosi do wnętrza człowieka. W tym sensie jego metoda przypomina średniowieczną egzegezę mistyczną i renesansowy hermetyzm: tekst święty jest dla niego mapą duchowej rzeczywistości, którą należy odczytać w sercu. *Писаніє єсть книга внешняя, а сердце єсть книга внутренняя, кто не прочитал внутренней, тот не понял и внешней* (Pismo jest księgą zewnętrzną, a serce księgą wewnętrzną, kto nie przeczytał tej wewnętrznej, ten nie zrozumiał i zewnętrznej, *tłum. własne*). Tego rodzaju interpretacja czyni serce nie tylko miejscem poznania, ale także przestrzenią hermeneutyczną, w której objawia się sens¹⁶.

Rola Skoworody w ukraińskiej tradycji filozoficznej polega nie tylko na jego oryginalności, ale także na tym, że potrafił zsyntetyzować i przetransformować

¹³ Tamże, 105.

¹⁴ Сковорода, 228.

¹⁵ Tamże, 302–303.

¹⁶ Tamże, 150.

wielowiekową tradycję duchową w język dostępny kulturowo i filozoficznie nowoczesny. Jego koncepcja serca stanowi ogniwo łączące biblijno-patrystyczne i hezychastyczne źródła z nowożytnymi problemami podmiotowości, moralności i sensu życia. W przeciwieństwie do zachodnich racjonalistów, którzy dokonali podziału sfery poznania i moralności, Skoworoda pokazuje, że poznanie prawdy jest jednocześnie aktem moralnym i duchowym. Jego serce nie jest romantycznym uczuciem, a integralnym centrum osoby, w którym jednoczą się rozum, wola i pragnienie¹⁷.

W tym sensie filozofia serca Skoworody wykracza poza ramy religijnego indywidualizmu i staje się podstawą ukraińskiej filozofii kultury. Serce staje się kategorią antropologiczną, epistemologiczną i hermeneutyczną zarazem. Jako kategoria antropologiczna określa istotę człowieka jako byt wewnętrzny, duchowy. Jako epistemologiczna wskazuje na inny niż racjonalno-empiryczny sposób poznania. Jako hermeneutyczna umożliwia odczytanie sensu świata i tekstu świętego w wymiarze wewnętrznym. To właśnie ta potrójna funkcja sprawi, że filozofia serca stanie się jednym z filarów ukraińskiego kordocentryzmu w XIX i XX w.¹⁸

Dla antropologii kulturowej znaczenie tej koncepcji jest nie do przecenienia. Filozofia serca pozwala bowiem na sformułowanie integralnego modelu człowieka, który nie ulega redukcjom ani racjonalistycznym, ani psychologicznym, ani społecznym. W centrum znajduje się osoba jako duchowa całość, której *serce* jest miejscem spotkania z transcendencją i źródłem sensu życia. Dzięki temu ukraińska tradycja kordocentryczna może być dziś interpretowana nie tylko jako fenomen historyczny, lecz także jako propozycja filozoficzna o szerokim znaczeniu dla współczesnej humanistyki¹⁹.

Mistyczny wymiar kordocentryzmu szczególnie wyraźnie ujawnia się u Hryhoriya Skoworody, który z jednej strony dziedziczy całe to bogactwo tradycji, a z drugiej przekształca je w oryginalny projekt antropologiczno-filozoficzny. Skoworoda uważa serce za miejsce spotkania człowieka z Bogiem, przestrzeń poznania duchowego i źródło egzystencjalnej przemiany. *Серце є осередок людини, невидимий, але реальний. У ньому зосереджені думки, воля і віра; воно є храмом і світильником істини* (Serce jest ośrodkiem człowieka niewidzialnym, lecz rzeczywistym. Skupiają się w nim myśli, wola i wiara jest ono świątynią i światłem prawdy. tłum. własne) – pisał, nawiązując zarówno do hezychastycznej koncepcji „zstąpienia umysłu do serca”, jak i do biblijnej symboliki serca jako świątyni²⁰.

Mistyczne doświadczenie serca u Skoworody nie ma charakteru ekstazy odezwanej od życia codziennego, lecz jest aktem wewnętrznej przemiany, która prowadzi do odnalezienia własnego powołania. Człowiek, który *zstąpił do serca*, odkrywa w sobie obraz Boga i boski porządek świata, poznaje siebie w świetle prawdy i podejmuje decyzje zgodne z wewnętrzną naturą. Mistyka serca jest więc jednocześnie antropologią i etyką, nie chodzi w niej o wizje czy nadzwyczajne doświadczenia, lecz o przemianę życia, o egzystencjalną prawdę przeżytą w głębi osoby²¹.

¹⁷ Handzel, 115.

¹⁸ Д. Чижевський, *Філософія Г. Сковороди, Київ, Фонд сприяння розвитку мистецтв*, 2000, 178.

¹⁹ Гнатюк, 10.

²⁰ Сковорода, 211.

²¹ Д. Багалій, *Український мандрівний філософ Григорій Сковорода*, Київ, Орії, 1992, 421.

Ukraiński mistycyzm kordocentryczny różni się w tym względzie od zachodniej mistyki emocjonalno-afektywnej. Jest mistyką *wewnętrznego skupienia* i „ciszy serca”, która integruje poznanie i miłość, rozum i emocję, jednostkę i wspólnotę. Nie ma w niej ostrego dualizmu między rozumem a sercem; przeciwnie, serce jest miejscem ich spotkania i pojednania²².

Ten mistyczny idiom serca będzie miał fundamentalne znaczenie dla późniejszego rozwoju ukraińskiej filozofii XIX i XX w. Pamfil Jurkiewicz, reinterpretując tradycję platońską i kantowską w duchu chrześcijańskim, nada sercu rangę filozoficznej kategorii antropologicznej; Dmytro Czyżewski uczyni z filozofii serca klucz do interpretacji całej ukraińskiej tradycji duchowej; natomiast współcześni badacze, tacy jak Jarosław Hnatiuk, podkreślą jej rolę jako czynnika tożsamości kulturowej i stylu myślenia. Mistyczny wymiar kordocentryzmu nie zniknie w epoce racjonalizacji, przeciwnie, stanie się jego ukrytym fundamentem i źródłem sensu²³.

4. RACJONALNOŚĆ I METAFILOZOFICZNY KONTEKST

Racjonalny i metafizyczny wymiar ukraińskiego kordocentryzmu stanowi kolejny etap dojrzewania tej tradycji — moment, w którym pierwotne intuicje mistyczne i antropologiczne zostają przekształcone w kategorie filozoficzne i włączone w szeroki dyskurs intelektualny XIX i XX w. Filozofia serca, zakorzeniona w biblijno-patrystycznej antropologii i rozwinięta w duchowości hezychastycznej oraz w mistyce baroku, w epoce nowożytnej spotyka się z tradycją racjonalistyczną i idealistyczną Europy. Nie oznacza to prostego przejścia obcych wzorców, lecz raczej twórcze ich przekształcenie i reinterpretację. Szczególne znaczenie ma tu działalność Pamfila Jurkiewicza (1827–1874), który jako pierwszy podjął próbę systematycznego filozoficznego ujęcia kategorii *serca* w dialogu z filozofią zachodnią, oraz prace XX-wiecznych filozofów (Dmytro Czyżewski, Iwan Mirczuk), którzy ukazali kordocentryzm jako metafizyczny klucz do zrozumienia ukraińskiej tradycji intelektualnej²⁴.

W myśli Pamfila Jurkiewicza pojęcie racjonalności zostaje poddane krytycznej analizie w świetle biblijnego nauczania o sercu. Racjonalność, rozumiana przez nowożytną filozofię jako zdolność poznawcza człowieka i miara prawdy, zostaje przez autora przeciwstawiona duchowej pełni ludzkiego bytu. Jurkiewicz wykazuje, że redukcja duszy jedynie do sfery intelektualnej, utożsamianie jej z myśleniem jest zasadniczym błędem nowożytnej metafizyki. Taka koncepcja, jego zdaniem, prowadzi do zubożenia rozumienia człowieka, w którym znika miejsce dla wolności, woli i uczuć serca²⁵.

W kontekście metafizycznym Jurkiewicz odsłania ograniczenia racjonalizmu, który dąży do wyjaśnienia wszystkich zjawisk duchowych przez mechanizmy myślenia. Píše, że gdy dusza jest pojmowana wyłącznie jako *существо представляющее* (istota przedstawiająca, *tłum. własne*), wtedy wolność zostaje zastąpiona

²² Чижевський, 176–178.

²³ Гнатюк, 12.

²⁴ Тамże, 13.

²⁵ П. Юркевич, *Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божия*, Москва, Правда, 1990, (Переизд. Труды Киевской духовной академии, 1860, № 1.), 9.

koniecznością logicznego wnioskowania, a moralność zimnym obowiązkiem rozumu. Miłość, będąca źródłem życia duchowego, zostaje zredukowana do *отвлеченного и холодного сознания долга* (abstrakcyjnej i chłodnej świadomości obowiązku, *thum. własne*) W ten sposób Jurkiewicz przeciwstawia się kantowskiej idei autonomii rozumu oraz heglowskiej identyfikacji bytu z myśleniem²⁶.

Z perspektywy metafilozoficznej autor formułuje tezę, że prawdziwe poznanie nie może być oddzielone od duchowego doświadczenia człowieka. Wiedza, aby stała się *живою* (żywa, *thum. własne*), musi *войти в сердце* (wejść w serce, *thum. własne*), ponieważ dopiero w sercu prawda staje się wartością egzystencjalną, a nie jedynie abstrakcyjnym obrazem rzeczy. Poznanie oparte wyłącznie na racjonalnych kategoriach traci kontakt z głębią rzeczywistości i z wymiarem moralnym; natomiast poznanie *сердечное* (serdeczne, *thum. własne*) ma charakter całościowy i ontologicznie głębszy, gdyż jednoczy rozum, wolę i uczucie²⁷.

W tym sensie Jurkiewicz przekracza granice epistemologii w stronę metafilozofii, wskazując, że źródło sensu i prawdy tkwi nie w samym myśleniu, lecz w duchowym centrum człowieka – w sercu. To serce, a nie intelekt, jest *центром нравственной жизни человека* (ośrodek moralnego życia człowieka, *thum. własne*) i miejscem, w którym objawia się zarówno prawo moralne, jak i obecność Boga. Racjonalność zyskuje tu wymiar pochodny i służebny wobec serca, które stanowi metafizyczne centrum bytu ludzkiego.²⁸

W XX w. tradycja kordocentryczna zostaje podjęta przez filozofów emigracyjnych, którzy próbują uchwycić jej znaczenie w metafilozoficznej perspektywie. Dmytro Czyżewski jako pierwszy zaproponował, by filozofię serca traktować jako klucz interpretacyjny ukraińskiej tradycji intelektualnej. Czyżewski interpretuje kordocentryzm nie jako system doktrynalny, lecz jako pewien styl filozofowania sposób, w jaki ukraińscy myśliciele pojmowali człowieka i poznanie. Styl ten charakteryzuje się jednością sfery intelektualnej, moralnej i emocjonalnej oraz silnym osadzeniem w doświadczeniu religijnym. Czyżewski zwraca uwagę, że kordocentryzm nie jest *irrationalizmem* w sensie negacji rozumu, lecz raczej *hiperracionalizmem* integralnym próbą przekroczenia ograniczeń racjonalizmu formalnego²⁹.

Iwan Mirczuk w swoich pracach z zakresu historii kultury i filozofii podkreśla znaczenie filozofii serca jako fenomenu nie tylko antropologicznego, lecz także kulturowego. Jego zdaniem kordocentryzm był jednym z czynników kształtujących ukraińską kulturę duchową, język symboliczny i tożsamość narodową. Jarosław Hnatiuk, w swojej monografii poświęconej ukraińskiemu kordocentryzmowi, wprowadza rozróżnienie trzech typów tego nurtu: twórczego (kreatywnego), akcyjnego (etyczno-społecznego) i introspektywnego (mistyczno-poetyckiego). Dzięki temu ukazuje różnorodność funkcji, jakie pełniła filozofia serca: od inspiracji religijnej, przez program etyczny aż po metafilozoficzny klucz do interpretacji tradycji³⁰.

²⁶ Tamże, 10.

²⁷ Tamże, 19.

²⁸ Tamże, 4–5.

²⁹ Чижевський, 173–17.

³⁰ Гнатюк, 1.

Metafilozoficzny wymiar kordocentryzmu polega więc na tym, że nie jest on jedynie jednym z wielu nurtów myślowych, lecz raczej sposobem organizacji pola filozoficznego i duchowego. Kordocentryzm wskazuje, że podstawową kategorią antropologiczną i epistemologiczną ukraińskiej tradycji jest *serce* nie w sensie psychologicznym, lecz jako symbol integralnego poznania i życia duchowego. Z tej perspektywy cała ukraińska filozofia XIX i XX w. może być interpretowana jako próba odpowiedzi na pytanie, jak zjednoczyć rozum i serce, jak uczynić z filozofii przestrzeń integralnego doświadczenia prawdy³¹.

5. FILOZOFIA SERCA JAKO KATEGORIA TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ

Filozofia serca, oprócz swojego znaczenia antropologicznego, mistycznego i racjonalnego, zawiera również niezwykle istotny wymiar kulturowy i tożsamościowy. W przypadku Ukrainy ta rola ma charakter wyjątkowy. Kategoria *serca* stała się bowiem jednym z najważniejszych komponentów ukraińskiej samoświadomości duchowej, a zarazem trwałym elementem odróżniającym ukraińską tradycję filozoficzną i religijną zarówno od Zachodu, jak i od rosyjskiego Wschodu. Filozofia serca była nie tylko sposobem myślenia, lecz także środkiem kształtowania zbiorowej wrażliwości, języka religijnego, literatury i wyobraźni narodowej³².

Tożsamość kulturowa nie jest tworem statycznym ani jednowymiarowym, kształtuje się w długotrwałym procesie, w którym idee filozoficzne, symbole religijne i praktyki duchowe splatają się z doświadczeniami historycznymi, politycznymi i społecznymi. W tym kontekście filozofia serca spełniała w kulturze ukraińskiej funkcję integrującą, łączyła sferę duchową z narodową, indywidualne doświadczenie religijne z formowaniem wspólnotowych znaczeń. Można powiedzieć, że stanowiła „wewnętrzny język” ukraińskiej kultury, w którym wyrażano zarówno indywidualne przeżycia duchowe, jak i zbiorowe aspiracje narodowe³³.

Symbolika serca przenikała ukraińską kulturę religijną i literacką od czasów wczesnej Rusi Kijowskiej. W hagiografiach i kaznodziejstwie serce było przedstawiane jako przestrzeń przemiany i spotkania z Bogiem, w duchowości monastycznej jako miejsce modlitwy nieustannej, w poezji barokowej jako centrum wewnętrznego dramatu moralnego. W ten sposób filozofia serca stopniowo tworzyła wspólne imaginarium kulturowe, które było rozpoznawalne przez kolejne pokolenia. Mistyczne i moralne treści związane z sercem wchodziły do języka codziennego i religijnego, kształtując wrażliwość i sposób myślenia całych wspólnot³⁴.

W epoce romantyzmu i odrodzenia narodowego w XIX w. filozofia serca nabrała nowego znaczenia. Stała się jednym z fundamentów ideowego budowania ukraińskiej

³¹ Т. Закидальський, *Поняття серця в українській філософській думці*, Київ, Філософська і соціологічна думка, № 8, 127–138, 13.

³² Гнатюк, 13.

³³ Там же, 14.

³⁴ Handzel, 36.

tożsamości narodowej w warunkach braku własnej państwowości. Romantyzm europejski cenił kategorię uczucia, duchowości i wewnętrznego przeżycia jako przeciwieństwo racjonalistycznej nowoczesności w Ukrainie. Te idee spotkały się z rodzimą tradycją kordocentryczną i znalazły w niej naturalny grunt. Poeci i myśliciele epoki, tacy jak: Taras Szewczenko, Pantelejmon Kulisz czy Mykoła Kostomarov, odwoływali się do symboliki serca jako źródła autentyczności narodowej i duchowej. U Szewczenki serce staje się symbolem cierpienia narodu, ale też jego moralnej siły. Kategoria serca w tym okresie została też podniesiona do rangi kluczowego elementu refleksji historycznej i filozoficznej³⁵.

W XX w., zwłaszcza w okresie emigracji po rewolucji bolszewickiej, filozofia serca została poddana nowej refleksji. Dmytro Czyżewski i Iwan Mirczuk, analizując ukraińskie dziedzictwo filozoficzne w warunkach diaspory, podkreślali, że to właśnie kordocentryzm stanowi o odrębności ukraińskiego sposobu myślenia. Czyżewski pisał: *Серце – це не тільки антропологічна категорія; це також ключ до розуміння української духовної історії* (Serce to nie tylko kategoria antropologiczna; to także klucz do zrozumienia ukraińskiej historii duchowej, *tłum. własne*). Filozofia serca jest wewnętrznym dziedzictwem, które przetrwało mimo politycznych katastrof, utraty państwowości i rozproszenia wspólnoty³⁶.

W drugiej połowie XX w. i na początku XXI w. ukraińscy badacze, tacy jak Jarosław Hnatiuk, rozwijali koncepcję kordocentryzmu jako czynnika tożsamości kulturowej i filozoficznej. Hnatiuk zauważa, że ukraiński kordocentryzm nie jest jedynie elementem przeszłości, a jest czynnikiem, który kształtuje sposób widzenia świata i samego siebie we współczesnej kulturze. Filozofia serca staje się więc nie tylko obiektem badań historycznych, ale także żywym źródłem refleksji nad współczesną tożsamością narodową i duchową³⁷.

Ten kulturowy wymiar filozofii serca ma również znaczenie metafizyczne. Pokazuje, że filozofia nie jest tylko systemem pojęć, lecz może być również „stylem myślenia”, zakorzenionym w głębszej strukturze kulturowej i duchowej. Kordocentryzm nie jest więc jedynie jedną z wielu idei, stanowi sposób, w jaki ukraińska kultura rozumie samą siebie, jak interpretuje relację jednostki do wspólnoty, emocji do rozumu, duchowości do historii³⁸.

Wreszcie, należy podkreślić aktualność tej kategorii dla współczesnej Ukrainy. W warunkach transformacji społecznej, zagrożeń zewnętrznych i procesów globalizacji, filozofia serca może stanowić punkt odniesienia do zachowania duchowej integralności i odrębności kulturowej. Jej siła polega na tym, że łączy wymiar indywidualny i zbiorowy, religijny i filozoficzny, historyczny i egzystencjalny. W tym sensie ukraiński kordocentryzm można uznać za unikalną formę filozofii kultury, zdolną do generowania sensów i wartości w dynamicznym świecie współczesnym.

³⁵ Гнатюк, 156.

³⁶ Чижевський, 180.

³⁷ Гнатюк, 168.

³⁸ Закидальський, 136.

6. ZAKOŃCZENIE

Filozofia serca stanowi jeden z najbardziej oryginalnych i wielowymiarowych fenomenów ukraińskiej tradycji intelektualnej. Jej dzieje obejmują długie i złożone procesy: od źródeł biblijno-patrystycznych, poprzez mistykę hezychastyczną i duchowość barokową aż do próby racjonalizacji i reinterpretacji w XIX i XX w. W centrum tych procesów pozostaje kategoria *serca* rozumianego nie w sensie psychologicznym, lecz jako duchowe centrum człowieka, miejsce spotkania z transcendencją, źródło poznania i fundament tożsamości kulturowej.

Mistyczny wymiar kordocentryzmu ukazuje serce jako przestrzeń kontemplacji, modlitwy i przemiany wewnętrznej. To właśnie tutaj wyraża się najgłębsza intuicja duchowa chrześcijańskiego Wschodu: jedność umysłu i serca, rozumu i miłości, człowieka i Boga. W ukraińskim kontekście tradycja hezychastyczna została przyswojona w sposób twórczy, tworząc własny język symboliczny i duchowy. Barok, Skoworoda i późniejsi myśliciele nie tylko kontynuowali tę tradycję, ale przekształcali ją w oryginalne formy religijno-filozoficzne.

Racjonalność i metafilozoficzny kontekst kordocentryzmu pokazują z kolei, że nie jest to tradycja czysto mistyczna czy emocjonalna. Jurkiewicz, Czyżewski, Mirczuk i Hnatiuk włączają ją w szersze pole refleksji europejskiej, nadając jej znaczenie filozoficzne i interpretacyjne. Serce zostaje tu podniesione do rangi kategorii epistemologicznej i antropologicznej, która może być analizowana z perspektywy filozofii klasycznej, nowożytnej i współczesnej. Ukraiński kordocentryzm staje się zatem nie tylko historycznym fenomenem duchowości, ale również ważnym głosem w debacie filozoficznej nad naturą człowieka, poznania i kultury.

Wreszcie, filozofia serca jako kategoria tożsamości kulturowej ukazuje, że idee filozoficzne mogą kształtować całe wspólnoty i tradycje narodowe. Kordocentryzm pełnił funkcję integrującą, był sposobem myślenia i odczuwania, który spajał różnorodne wpływy kulturowe i historyczne, umożliwiając zachowanie duchowej ciągłości w warunkach zmienności dziejów. Stał się wewnętrznym językiem kultury ukraińskiej, a jednocześnie narzędziem samorozumienia i oporu wobec obcych wzorców dominacji kulturowej.

Dzisiejsze znaczenie *filozofii serca* nie ogranicza się do badań historycznych. W obliczu globalnych procesów standaryzacji kulturowej i kryzysów duchowych, ukraiński kordocentryzm może stanowić inspirację do poszukiwania integralnych modeli człowieka, łączących wymiar racjonalny, etyczny i duchowy. Ukazuje, że kategorie filozoficzne zakorzenione w tradycji mogą być jednocześnie uniwersalne i głęboko lokalne mogą budować mosty między historią a współczesnością, między kulturą a filozofią, między jednostką a wspólnotą.

Podsumowując, filozofia serca to nie tylko element ukraińskiego dziedzictwa intelektualnego, ale również propozycja filozoficzna o znaczeniu ponadnarodowym. Jej mistyczna głębia, racjonalna spójność i kulturowa żywotność czynią z niej unikalny fenomen, który zasługuje na miejsce w szerszym dialogu filozoficznym. Ukraiński kordocentryzm ukazuje, że serce, rozumiane jako centrum duchowego poznania i życia, może stać się kategorią jednoczącą różne tradycje i epoki, a także punktem odniesienia współczesnych poszukiwań sensu.

BIBLIOGRAFIA

- Palamas G., *Triady w obronie świętych hezychastów*, tłum. I. Zogas-Osadnik, Wrocław, Theos-Logos, 2019.
- Handzel M.T., *Hryhorija Sawyicza Skoworody (1722–1794) teoria poznania samego siebie*, praca doktorska, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, 2013.
- Naumowicz J., *Filokalia. Szkoła modlitwy wschodnich Ojców Kościoła*, Warszawa, Fronda, 2023.
- Багалій Д., *Український мандрівний філософ Григорій Сковорода*, Київ, Орій, 1992.
- Гнатюк Я., *Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій*, Івано-Франківськ, Симфонія форте, 2010.
- Макаров А., *Світло українського бароку*, Київ, Мистецтво, 1994.
- Сковорода Г., *Твори*, Київ, Обереги, 1994.
- Чижевський Д., *Філософія Г. Сковороди*, Київ, Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000.
- Юркевич П., *Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божия*, Москва, Правда, 1990, (Перензд. Труды Киевской духовной академии, 1860, № 1.).
- Юркевич П., *Філософські твори, упоряд. і підгот.* тексту А. Абрамов, Москва, Правда, 1990.
- Закидальський Т., *Поняття серця в українській філософській думці*, Київ, Філософська і соціологічна думка, № 8, 127–138.

**THE PHILOSOPHY OF THE HEART AS THE FOUNDATION
OF UKRAINIAN CORDOCENTRISM
BETWEEN MYSTICISM AND RATIONALITY**

Summary

The article presents the philosophy of the heart as a central current of the Ukrainian intellectual tradition, tracing its development from biblical and patristic sources through hesychastic spirituality and Baroque mysticism to its rational and metaphilosophical reinterpretations in the 19th and 20th centuries. The author examines how the concept of the heart became the foundation of Ukrainian cordocentrism a philosophical framework that unites the spiritual, cognitive, and moral dimensions of the human being. Particular attention is given to the thought of Hryhorii Skovoroda and Pamfil Jurkevych, who endowed the category of the heart with anthropological, epistemological, and metaphilosophical significance. The philosophy of the heart is presented as an alternative to Western rationalism, emphasizing the unity of reason and spiritual experience as well as the integral character of human cognition. In conclusion, the article interprets the philosophy of the heart as a category of cultural identity crucial for understanding Ukrainian spirituality, culture, and contemporary humanistic reflection.

Key words: philosophy of the heart cordocentrism, mysticism and rationality, Pamfil Jurkevych, Hryhorii Skovoroda.

Nota o Autorze

Książd **Bogdan KRAWCZUK** – student studiów II stopnia na kierunku filozofia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.
Kontakt e-mail: bogdrkav@gmail.com